

PSIHIJATRIJSKA VJEŠTAČENJA I UTVRĐIVANJE NEURAČUNLJIVOSTI

Sažetak

Psihijatrijsko vještačenje je dokazno sredstvo koje organi krivičnog gonjenja koriste u slučaju kada se pojavi sumnja da je isključena ili smanjena uračunljivost osumnjičenog, odnosno optuženog, ili da je osumnjičeni, odnosno optuženi učinio krivično djelo zbog ovisnosti od alkohola ili opojnih droga, ili da zbog duševnih smetnji nije sposoban učestvovati u postupku. U ovom radu ukazuje se na značaj psihijatrijskog vještačenja za tok i ishod krivičnog postupka, te se utvrđuju granice kompetencija između vještaka sa jedne i suda sa druge strane.

Ključne riječi: psihijatrijsko vještačenje, uračunljivost, neuračunljivost.

PSYCHIATRIC EXPERTISE AND DETERMINATION OF MENTAL INCAPACITY

Summary

Psychiatric expertise is a means of evidence used by law enforcement authorities in cases where there is a suspicion that the mental capacity of the suspect or accused has been excluded or reduced, or that the suspect or accused has committed a criminal offense due to alcohol or drug addiction or mental disorders, or he is unable to participate in the proceedings. This paper points out the importance of psychiatric expertise for the course and outcome of criminal proceedings, and determines the limits of competence between experts on the one hand and the court on the other.

Key words: psychiatric expertise, mental capacity, mental incapacity.

¹ Javna zdravstvena ustanova Univerzitetski klinički centar Tuzla

1. Uvod

Vještačenje je istražna djelatnost i dokazno sredstvo koje se može koristiti u svakoj fazi prekrivičnog i krivičnog postupka, a svrha mu je utvrđivanje ili razjašnjavanje činjenica i okolnosti od značaja za donošenje relevantnih odluka od strane nadležnih organa krivičnog gonjenja i to korištenjem naučnih i tehničkih postupaka i metoda koje zahtijevaju posebna stručna znanja, sposobnosti i iskustvo kojima organ koji vodi postupak ne raspolaže. Vještačenje se može povjeriti u zadatak vještaku pojedincu, timu vještaka ili stručnoj ustanovi.

Vještačenja u fazi prekrivičnog postupka imaju poseban operativni značaj, jer se u toj fazi razjašnjavaju i rasvjetljavaju činjenice vezane za krivično djelo i učinitelja od kojih zavisi dalji ishod, odnosno da li će biti podnesena krivična prijava, podignuta optužnica ili će se obustaviti kriminalistička obrada. Pored toga, vještačenja u ovoj fazi imaju i procesni značaj, jer se njima obezbjeđuju od uništenja dokazne informacije koje imaju kratak vijek postojanja i koje se ne bi mogle sačuvati do otpočinjanja krivičnog postupka.²

Jedno od ključnih pitanja krivičnog postupka, u čijem rasvjetljavanju nerijetko krucijalnu ulogu ima upravo vještačenje, svakako je pitanje krivice izvršioca krivičnog djela. Krivica za krivično djelo može postojati samo u slučaju kada je učinitelj *tempore criminis* bio sposoban za rasuđivanje i racionalno donošenja odluka, odnosno kada je bio uračunljiv. Dakle, uračunljivost je jedan od elemenata krivice, što znači da učinitelj koji u vrijeme učinjenja krivičnog djela nije bio uračunljiv, ne može biti ni kriv za učinjeno krivično djelo.

Uračunljivost je u Krivičnom zakonu Federacije BiH³, jednako kao i u brojnim drugim zakonodavstvima, definirana negativno, iz razloga što se uračunljivost uvijek pretpostavlja. To znači da, ako se ona ne dovede u pitanje, kao što je to u najvećem broju slučajeva, sud i neće ispitivati njeno postojanje. Međutim, sud će uvijek pristupiti utvrđivanju neuračunljivosti u situacijama kada postoje okolnosti koje u konkretnom slučaju izazivaju sumnju u pogledu uračunljivosti učinitelja. Pomenutom negativnom definicijom, uz upotrebu medicinske terminologije, utvrđeno je da nije uračunljiva osoba koja u vrijeme učinjenja krivičnog djela nije mogla shvatiti značaj svog djela ili nije mogla upravljati svojim postupcima zbog

² Stanković, N., *Uvod u kriminalistiku*, Brčko, 2016., str. 144-145.

³ Službene novine Federacije BiH, broj: 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16 i 75/17.

trajne ili privremene duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog psihičkog razvoja (neuračunljivost).

Iz navedenog je jasno da ključnu ulogu u utvrđivanju neuračunljivosti u bilo kojoj fazi krivičnog postupka moraju imati vještaci psihijatri. Utvrđivanje krivice izvršioca je centralno pitanje, pri čemu je bitno istaći da je riječ o čisto pravnom pojmu, kojim vještak psihijatar ne može da manipulirati, odnosno ne može svoju ekspertizu usmjeravati na davanje direktnog odgovora na pitanje da li je neko lice uračunljivo ili neuračunljivo. Psihijatrijsko vještačenje ima za cilj da utvrdi psihički status, te da se ustanove one medicinske činjenice koje bi omogućile sudu da donese zaključak o uračunljivosti učinitelja krivičnog djela.⁴

Predmet ovog rada su psihijatrijska vještačenja u svim fazama krivičnog postupka, sa posebnim akcentom na utvrđivanje neuračunljivosti učinitelja. U radu će se ukazati na operativni i procesnopravni značaj psihijatrijskih vještačenja, te će biti obrađena sva relevantna pitanja u vezi sa određivanjem, obavljanjem i dokaznom snagom psihijatrijskih vještačenja u svim fazama krivičnog postupka.

U radu će se analizirati stručna literatura u oblasti kriminalistike, materijalnog i procesnog krivičnog prava, te zakonodavno-pravni okvir za određivanje i provođenje psihijatrijskog vještačenja u krivičnom postupku, pri čemu će posebna pažnja biti posvećena pitanjima utvrđivanja neuračunljivosti. S tim u vezi, jedan od ciljeva rada jeste i da se prikažu, te teoretski i praktično objasne pojmovi uračunljivosti, neuračunljivosti, bitno smanjene uračunljivosti i samoskrivljene neuračunljivosti, od čijeg utvrđivanja u velikoj mjeri zavisi konačan ishod krivičnog postupka.

2. Uračunljivost i neuračunljivost

Uračunljivost predstavlja skup svjesnih (intelektualnih) i voljnih (voluntarističkih) elemenata koji određuju psihičko stanje učinitelja krivičnog djela u vrijeme njegovog učinjenja koji ga čine sposobnim da misli, rasuđuje i odlučuje o svojim postupcima i da njima upravlja⁵. To je nužna pretpostavka i osnovni element krivice, koja uključuje uvjerenje da je član društvene zajednice u mogućnosti da poštuje norme pravnog poretka na koje je obavezan⁶.

⁴ Stanković, N., *Medicinska kriminalistika*, Brčko, str. 26-27.

⁵ Petrović B., Jovašević D., *Krivično/kazneno pravo Bosne i Hercegovine*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2005, str. 201.

⁶ Simović M., Jovašević D., Simović V., *Problem neuračunljivosti u krivičnom pravu*, Vještak, Vol. 1., Br. 4., Banja Luka, 2015., str. (480-488) 480.

Kompletno mentalno funkcioniranje pojedinca sastoji se iz psihičkih osobina i psihičkih procesa koji imaju uticaj na njegove mentalne aktivnosti. Psihičke osobine predstavljaju relativno trajne karakteristike čovjekove ličnosti koje se ispoljavaju u njegovom ponašanju i reakcijama, kao što su temperament, navike, potrebe, sposobnosti i interesi. S druge strane, psihički procesi se dijele na: (1) intelektualno-spoznajne (kognitivne) procese, koji obezbjeđuju čovjeku mogućnost adekvatne i realne spoznaje svijeta koji ga okružuje i samog sebe i to su: mišljenje, pažnja, opažanje, pamćenje i inteligencija, (2) emocionalne procese, koji čine osjećajni dio čovjekovog psihičkog života koji predstavlja njegov subjektivni doživljaj lica, predmeta i pojava u okolini i zbivanja u sebi, (3) voljno-motivacione (konativne) procese koji podstiču ili zaustavljaju čovjekovu aktivnost i djelovanje i time usmjeravaju i kontroliraju njegovo ponašanje: volja i voljna aktivnost, nagoni, motivi i motivacija⁷.

Uračunljivost je temelj krivice, sposobnost učinitelja za krivicu i pretpostavka krivice, kao duševno-duhovna dispozicija odgovarajućeg kvaliteta koja po pravilu stoji na raspolaganju prosječnom čovjeku kao učinitelju krivičnog djela i koja mu omogućava da shvati prinudnu normu i slijedi ono što ona od njega traži. Kao takva, uračunljivost je imanentna učinitelju krivičnog djela koji je nastupanjem punoljetstva dostigao određeni stepen zrelosti koji punoljetstvo redovno sa sobom nosi, ako nema teške duševne smetnje. Slijedom toga, uračunljivost je pravilo, odnosno prirodna pretpostavka koja se ne dokazuje, jer predstavlja konkretizaciju opće čovjekove sposobnosti samoodređenja, odnosno određenja u odnosu na svoje okruženje⁸.

Krivični zakon Federacije BiH, kao i brojna druga krivična zakonodavstva, ne definiraju pojam uračunljivosti, već samo pojam neuračunljivosti i to tako što propisuje da nije uračunljiva osoba koja u vrijeme učinjenja krivičnog djela nije mogla shvatiti značaj svog djela ili nije mogla upravljati svojim postupcima zbog trajne ili privremene duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog psihičkog razvoja⁹.

U krivičnom pravu se polazi od pretpostavke da je svaki odrastao čovjek učinitelj krivičnog djela duševno zdrav, te tako uračunljiv. Zbog toga se u najvećem broju slučajeva uračunljivost učinitelja i ne dovodi u

⁷ Ćirić Z., *Osnovi sudske psihijatrije*, Bona Fides, Niš, 2004., str. 28.

⁸ Drakić D., Lukić T., *Krivično pravo i sposobnost čovekovog samoodređenja*, Crimen (II) 1/2011, Beograd, str. (88–98) 91.

⁹ Član 36. Krivičnog zakona Federacije BiH.

pitanje. Neuračunljivost se utvrđuje jedino kada se pojavi sumnja da je učinitelj u vrijeme učinjenja djela duševno bolestan¹⁰.

Krivičnopravna teorija i praksa poznaje tri metode za utvrđivanje neuračunljivosti. Prema *psihološkoj metodi* ispituje se da li je na strani učinitelja postojala mogućnost shvatanja značaja svog djela i da li je mogao upravljati svojim postupcima i vladati svojom voljom. Ovom metodom se neuračunljivost utvrđuje na osnovu nenormalnog obavljanja psihičkih funkcija, bez obzira na uzroke koji do toga dovode. Prema *biološkoj metodi* određivanje neuračunljivosti vrši se na osnovu određenih abnormalnih duševnih stanja koja su postojala kod učinitelja u vrijeme učinjenja krivičnog djela. Prema ovoj metodi dovoljno je utvrditi da kod učinitelja postoji određena duševna bolest, s tim da nije potrebno utvrđivanje uticaja takvog stanja na psihičke funkcije rasuđivanja i odlučivanja. Ovom metodom se, dakle, utvrđuje uzrok koji dovodi do psihičkih smetnji na planu rasuđivanja i odlučivanja, ali ne i same te psihičke smetnje kao njegove posljedice¹¹.

Mješovita ili biološko-psihološka metoda, koju prihvata i Krivični zakon Federacije BiH, podrazumijeva da je za postojanje neuračunljivosti potrebno postojanje kako bioloških tako i psiholoških osnova, odnosno nekog od abnormalnih duševnih stanja i njime izazvanog poremećaja određenih psihičkih funkcija. Zakon kao biološke osnove navodi trajne ili privremene duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti i zaostali duševni razvoj, a kao psihološke, nemogućnost shvatanja značaja svog djela ili nemogućnost upravljanja svojim postupcima (nemogućnost rasuđivanja i odlučivanja, odsustvo intelektualne ili voluntarističke funkcije). Za postojanje neuračunljivosti potrebno je kumulativno ostvarenje najmanje po jednog biološkog i psihološkog osnova, što znači da zbog jednog od nenormalnih psihičkih stanja učinilac nije mogao shvatiti značaj svog djela ili upravljati svojim postupcima¹².

Ukoliko se prihvati definicija neuračunljivosti kao nesposobnosti učinitelja da u vrijeme izvršenja djela shvati značaj tog djela ili da upravlja svojim postupcima usljed trajne ili privremene duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog duševnog razvoja, može se zaključiti da se neuračunljivost sastoji iz tri elementa: 1) nedostatak intelektualne moći (nemogućnost shvatanja značaja svog djela), 2) nedostatak voluntarističke moći (nemogućnost upravljanja svojim postupcima) i 3)

¹⁰ Kojović R., *Uračunljivost kao element krivice*, Bilten Vrhovnog suda Crne Gore, Dan Crnogorskog sudstva 29.X.2006., Podgorica, 2006., str. (34-46) 35.

¹¹ Stanković N., *Krivično pravo – Opšti dio*, Brčko, 2016., str. 133.

¹² Babić M., Filipović Lj., Marković I., Rajić Z., *Komentari krivičnih/kaznenih zakona u BiH*, Vijeće Evrope i Evropska Komisija, Sarajevo, 2005., str. 207.

duševna poremećenost, koja se može manifestirati kao trajna ili privremena duševna bolest, privremena duševna poremećenost ili zaostali duševni razvoj¹³.

Intelektualna moć, odnosno mogućnost učitelja da shvati značenje svog postupanja, često se dovodi u vezu sa sviješću o protivpravnosti, iz čega slijedi shvatanje da se učitelj koji nije u mogućnosti shvatiti značaj svog djela nalazi u zabludi o protivpravnosti. Međutim, ovakvo shvatanje nije potpuno ispravno. Naime, istina je da nemogućnost shvatanja značaja svog djela u konačnici sprječava učitelja i da ostvari svijest o protivpravnosti, ali izostanak te svijesti kod neuračunljivog učitelja može biti i tek posljedica pogrešne percepcije o tome šta čini, a ne nužno rezultat nedostatka znanja da svojom radnjom (koju pravilno percipira) dolazi u sukob sa zakonom. U prilog tezi da intelektualni element uračunljivosti nije tek poseban slučaj svijesti o protivpravnosti govori i zakonski tretman zablude o protivpravnosti u kojoj se nalazi učitelj čije su mogućnosti shvaćanja značenja svog postupanja smanjene, ali ne bitno¹⁴.

Voluntarističku moć, odnosno mogućnost upravljanja svojim postupcima, ne treba izjednačavati s mogućnošću racionalnog ponašanja. Iako u strogo dogmatskom smislu voljni element uračunljivosti nije problematičan, u teoriji su se pojavili sporovi oko pitanja odnosa ovog elementa uračunljivosti i filozofskog problema slobode volje. U zavisnosti od stava prema slobodi volje, formirali su se gnostički i agnostički tabor. Prvi je tvrdio da je nesloboda volje neuračunljive osobe empirijski dokaziva, a drugi da je to pitanje nedokazivo i da ga stoga ne treba ni postavljati. U svakom slučaju, krivično pravo može i mora funkcionirati i bez davanja definitivnog odgovora na to pitanje¹⁵.

Pod duševnom poremećenošću podrazumijeva se takvo duševno stanje čovjeka u kojem se ne mogu na pravilan način ostvarivati psihički procesi (jedan ili više njih), već dolaze do izražaja razni poremećaji nagona, emocija, opažanja, pamćenja, mišljenja, rasuđivanja i djelatnosti ili jednostavnije rečeno, gdje dolaze do izražaja simptomi duševnih poremećaja¹⁶. Krivičnopravno relevantne manifestacije duševne poremećenosti su trajna ili privremena duševna bolest, privremena duševna poremećenost ili zaostali duševni razvoj.

¹³ Petrović B., Jovašević D., *Op.cit.*, str. 205.

¹⁴ Martinović I., *Pojam ubrojivosti u kaznenopravnoj teoriji, zakonodavstvu i praksi*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 2017., v. 38, br. 3, str. (1187-1204) 1192-1193.

¹⁵ *Ibid.*, str. 1194-1195.

¹⁶ Stanković N., *Op.cit.*, str. 134.

Duševne bolesti ili psihoze su organska oboljenja centralnog nervnog sistema (prvenstveno mozga) koje za posljedicu imaju poremećaj većine psihičkih funkcija. Mogu biti trajne i privremene. Trajne duševne bolesti su u pravilu neizlječive i to su npr. shizofrenija, epilepsija, progresivna paraliza, paranoja i dr. Privremene duševne bolesti su one kod kojih postoji mogućnost izlječenja ili bar zacjeljenja. To su npr. reaktivne depresije, alkoholne halucinacije, manija, melanholija i dr. Međutim, treba istaći da razlikovanje na trajne i privremene duševne bolesti nije od značaja za utvrđivanje neuračunljivosti pošto i jedne i druge mogu dovesti do neuračunljivosti¹⁷. Od duševnih bolesti treba razlikovati duševne nastranosti (psihopatije) koje ne spadaju u duševne bolesti. Psihopata nije u stanju da svojom voljom kontrolira svoje emocije i nagone. Kod psihopata se abnormalnost (nastranost) ispoljava u području osjećanja i volje i opredjeljuje njegove odluke i uopće njegovo ponašanje. Reakcije psihopata na spoljne nadražaje su izuzetno jake i redovno nisu praćene odgovarajućim intelektualnim sposobnostima. Psihopate su uglavnom uračunljive, s tim da kod njih mogu da nastupe tranzitorna (prolazna) psihička stanja koja su slična psihotičnim stanjima kod duševnih bolesti. Samo u takvim stanjima psihopata može biti neuračunljiv¹⁸.

Privremena duševna poremećenost obuhvata poremećaje kraćeg trajanja. Jednu grupu ovih poremećaja čine abnormalne psihičke reakcije izazvane jakim afektima, npr. ljutnjom, ljubomorom ili strahom. Druga grupa obuhvata poremećaje izazvane intoksikacijom alkoholom, sumračna stanja i privremene duševne poremećaje izazvane tjelesnim oboljenjima ili povredama mozga. Pored navedenih patoloških stanja koja su privremenog karaktera, privremena duševna poremećenost obuhvata i normalna stanja, npr. san (mjesječarenje). U zavisnosti od konkretnog slučaja, privremeni duševni poremećaji mogu dovesti do bitno smanjene uračunljivosti, ali i neuračunljivosti¹⁹.

Kategorija zaostalog psihičkog razvoja (oligofrenije) pretpostavlja intelektualnu i duševnu nerazvijenost koja je uglavnom prouzročena zakržljalošću centralnog nervnog sistema (mozga) i poremećajem funkcije endokrinih žlijezda²⁰. Zaostao psihički razvoj može se manifestirati kao: idiotizam, imbecilitet, kretenizam (cerebralne oligofrenije), zatim

¹⁷ Kojović R., *Op.cit.*, str. 36.

¹⁸ Stanković N., *Op.cit.*, str. 136.

¹⁹ Dragović S., *(Ne)uračunljivost izvršilaca krivičnih djela*, Bezbjednost, policija, građani, Banja Luka, 2014., godina X, broj 1-2/14, str. (149-159) 153.

²⁰ Mustapić J., Jadrešin A., *Karakteristike počinitelja kaznenih djela kojima je izrečena sigurnosna mjera obveznog psihijatrijskog liječenja*, Život i škola, br. 32 (2/2014.). god. 60., Osijek, 2014., str. (137 –145) 139.

kretenizam i infantilnost (endokrine oligofrenije), moralno ludilo, kao urođena nesposobnost postupanja u skladu sa moralnim, te čulni nedostaci (nedostatak sluha, vida, govora)²¹.

Neuračunljivost je pravno relevantna jedino u odnosu na učiniteljevo psihičko stanje u vrijeme učinjenja djela i samo u odnosu na konkretno djelo²².

2.1.Smanjena i bitno smanjena uračunljivost

Razvojem psihijatrije kao zasebne medicinske discipline i jačanjem stavova o postojanju tzv. graničnih slučajeva između, uslovno rečeno, normalnih duševnih zbivanja s jedne i bolesnih psihičkih fenomena s druge strane, odnosno između normalne psihologije i psihopatologije, već u XIX stoljeću dolazi i do nastanka ideje o institutu bitno smanjene uračunljivosti u krivičnom pravu²³. U tom periodu vođene su teorijske rasprave o tome treba li ovaj institut uopće uvoditi u krivično pravo.

Predstavnici klasične škola prava bili su stava da se uračunljivost ne može stepenovati i da postoje samo uračunljivi i neuračunljivi učinitelji krivičnih djela, te su bili protiv uvođenja instituta bitno smanjene uračunljivosti u krivično zakonodavstvo, smatrajući da bi to dovelo do psihijatrizacije krivičnog prava i pojmovnog miješanja krivice i uračunljivosti. S druge strane, predstavnici sociološke škole prava su smatrali da je kategorizacija učinitelja krivičnih djela na uračunljive i neuračunljive nedovoljna i da ne odgovara stanju u stvarnom životu. Tvrdili su da je neophodno uvesti u zakonodavstvo institut bitno smanjene uračunljivosti, jer sva stanja psihičke nenormalnosti ne dovode do potpune neuračunljivosti, već do manjeg ili većeg smanjivanja sposobnosti rasuđivanja i odlučivanja²⁴.

Krivično-pravna teorija i praksa postepeno je prihvatila nova saznanja iz oblasti psihijatrije i implementirala ih u krivična zakonodavstva, jer je postalo jasno da ne može svaka psihijatrijski

²¹ Petrović B., Jovašević D., *Op.cit.*, str. 207.

²² Babić M., Filipović Lj., Marković I., Rajić Z., *Op.cit.*, str. 207-208.

²³ Drakić D., *Sukob krivičnog prava i medicinske etike i psihijatrijske nauke na primeru psihijatrijskog veštačenja*, Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad, 2012., vol. 46, br. 2, str. (193-205) 202.

²⁴ Milanović S., *Krivičnopravni i penološki položaj učinilaca krivičnih djela sa bitno smanjenom uračunljivosti u BiH, sa posebnim osvrtom na F BiH u periodu 2003.-2009. godine*, Doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica, 2013, str. 96-99.

relevantna dijagnoza za posljedicu, u kontekstu instituta neuračunljivosti, imati oslobođenje od kažnjavanja²⁵.

U početku je ova svojevrsna reforma u shvatanju značaja duševnih smetnji u krivično-pravnom kontekstu i reforma načina postupanja prema osobama sa duševnim smetnjama u krivičnom postupku, krenula u jednom pogrešnom pravcu. Naime, neka su zakonodavstva pokušala izvršiti klasifikaciju duševnih smetnji, na one koje dovode do oslobađajuće presude zbog neuračunljivosti i one koja dovode samo do ublažavanja kazne zbog bitno smanjene uračunljivosti. Također, treba imati u vidu da je u tom vremenu bila aktuelna biološka metoda utvrđivanja neuračunljivosti, prema kojoj je bilo dovoljno da se kod učitelja ustanovi određena psihijatrijska dijagnoza iz koje bi se izveo zaključak o njegovoj uračunljivosti ili bitno smanjenoj uračunljivosti. Jasno je da je, u takvom stanju stvari, stav vještaka psihijatra bio odlučujući, a da je uloga suda u takvom postupku bila praktično obesmišljena.

Početkom XX stoljeća, u većini krivičnih zakonodavstava napravljen je iskorak na način da je bitno smanjena uračunljivost propisana kao fakultativni osnov za ublažavanje kazne. Kao rezultat ove promjene, sud je preuzeo ulogu odlučivanja o relevantnosti uspostavljene psihijatrijske dijagnoze kod učitelja krivičnog djela. Na ovaj način otvoren je prostor da se učitelju kod kojeg je utvrđena određena psihijatrijska dijagnoza, ipak izrekne krivičnopravna sankcija na jednak način kao i uračunljivom učitelju, ukoliko sud procijeni da u konkretnom slučaju utvrđena dijagnoza nema krivičnopravni značaj²⁶.

Naredna stepenica u razvoju shvatanja krivičnopravnog značaja duševnih smetnji podrazumijevala je jasnije razgraničavanje uloge vještaka psihijatra od uloge suda i omogućavanje sudovima da meritorno odlučuju o uračunljivosti učitelja. To je postalo moguće tek primjenom biološko-psihološke metode utvrđivanja neuračunljivosti, koja se i danas primjenjuje u većini krivičnih zakonodavstava. Zadatak vještaka psihijatra je ograničen na utvrđivanje postojanja određenih psihopatoloških stanja ili procesa kod učitelja i njihovog uticaja na njegove psihičke funkcije u vrijeme učinjenja krivičnog djela, dok je posao suda da ocijeni da li je to i u kojoj mjeri imalo uticaja na sposobnost učitelja da shvati značaj svoga djela ili mogućnost da upravlja svojim postupcima. Na ovaj način jasno je stavljeno do znanja da je institut neuračunljivosti, odnosno bitno smanjene uračunljivosti pravni, a ne medicinski institut i da, s obzirom da niti

²⁵ Drakić D., *Bitno smanjena uračunljivost*, Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad, 2009, vol. 43, br. 1, str. (151-166) 153.

²⁶ *Ibid.*, str. 154.

neuračunljivost, niti bitno smanjena uračunljivost, nisu predmet dijagnoze, već objekat vrijednosnog suda, relevantnu odluku može donijeti jedino nadležni sud²⁷.

Danas, većina krivičnih zakonodavstava, uz određene terminološke razlike, na vrlo sličan način definira institut bitno smanjene uračunljivosti. Međutim, zanimljive su razlike u stavovima u vezi sa shvatanjem suštine savremenog instituta bitno smanjene uračunljivosti. Jedan dio autora smatra da je bitno smanjena uračunljivost samostalna treća kategorija, koja se nalazi između uračunljivosti i neuračunljivosti. Prema ovim autorima, bitno smanjeno uračunljiva osoba je samo djelimično sposobna za rasuđivanje i odlučivanje, odnosno samo je djelimično sposobna da shvati značaj svoga djela ili samo djelimično može da upravlja svojim postupcima. Drugoj grupi autora ovakvo shvatanje je neprihvatljivo i oni su stava da učinitelj može biti samo uračunljiv ili neuračunljiv. Bitno smanjenu uračunljivost smatraju posebnim oblikom uračunljivosti, a bitno smanjeno uračunljivog učinitelja smatraju uračunljivim, jer je mogao da shvati značaj svoga djela i da upravlja svojim postupcima. Međutim, od „potpuno“ uračunljivog učinitelja on se razlikuje po tome, što, za razliku od njega, on mora da uloži daleko više mentalne snage i snage volje da bi postigao isti uspjeh u rasuđivanju i odlučivanju. Dakle, i „potpuno“ uračunljivi i bitno smanjeno uračunljivi učinitelji su uračunljivi u krivično-pravnom smislu, jer su u datom trenutku i u odnosu na određeno djelo bili sposobni za rasuđivanje i odlučivanje²⁸.

Važeći Krivični zakon Federacije BiH poznaje pojam bitno smanjene uračunljivosti, kao i većina drugih modernih krivičnih zakonodavstava, te propisuje da ona postoji kad je kod učinitelja, usljed nekog od biopsiholoških osnova, sposobnost da shvati značaj svoga djela ili sposobnost da upravlja svojim postupcima, bila bitno smanjena. Ona se uvijek cijeni u odnosu na vrijeme učinjenja krivičnog djela i u odnosu na konkretno krivično djelo i ne isključuje krivicu, već predstavlja samo fakultativni osnov za ublažavanje kazne. Bitno smanjeno uračunljiv učinitelj krivičnog djela otežano rasuđuje i odlučuje usljed svojih duševnih smetnji koje mu ipak ne isključuju u potpunosti sposobnost rasuđivanja ili odlučivanja, već mu ih samo bitno umanjuju. Zbog toga je on kriv za učinjeno krivično djelo, ali uz smanjen stepen njegove krivice, te mu se stoga i kazna može ublažiti.

Elementi bitno smanjene uračunljivosti isti su kao i kod instituta neuračunljivosti, biološki i psihološki. Pri tome je biološki osnov

²⁷ *Ibid.*, str. 155.

²⁸ *Ibid.*, str. 157.

postavljen na potpuno identičan način kao i kod neuračunljivosti, a razlika se javlja na psihološkom planu, s obzirom da se ovdje ne radi o odsustvu sposobnosti odlučivanja ili rasuđivanja, jer kod bitno smanjene uračunljivosti one postoje, ali je bar jedna od njih bitno smanjena. Općeprihvaćeno je stajalište da bitno smanjena uračunljivost ipak nije neka samostalna kategorija u odnosu na uračunljivost i neuračunljivost, nego faktički predstavlja poseban oblik uračunljivosti.

Postojanje smanjene uračunljivosti, kao i neuračunljivosti, ne može se pretpostavljati ako postoje određena stanja koja na nju ukazuju, već ako se pojavi sumnja da je uračunljivost smanjena, ona se mora utvrditi u svakom konkretnom slučaju, kao što se to čini kada je u pitanju i neuračunljivost²⁹.

Bitno smanjenu uračunljivost nikako ne bi smjelo miješati sa smanjenom uračunljivošću, koja je manjeg intenziteta od bitno smanjene uračunljivosti i može se samo uzeti u obzir kao olakšavajuća okolnost kod odmjerenja kazne³⁰.

Također, bitno smanjena uračunljivost je osnov za izricanje mjere sigurnosti obaveznog psihijatrijskog liječenja, koja se izriče učinitelju koji je krivično djelo učinio u stanju bitno smanjene uračunljivosti ili smanjene uračunljivosti ukoliko postoji opasnost da bi uzroci takvog stanja mogli i ubuduće djelovati na njega da on učini novo krivično djelo.

2.2. *Actiones liberae in causa (samoskrivljena neuračunljivost)*

Neuračunljivost učinitelja u pravilu isključuje krivicu za učinjeno krivično djelo. Izuzetak od ovog pravila su slučajevi *actiones liberae in causa*, kada je učinitelj u vrijeme izvršenja krivičnog djela bio u neuračunljivom stanju u koje se sam doveo upotrebom alkohola, droga ili na neki drugi način, pri čemu je prije dovođenja u takvo stanje djelo bilo obuhvaćeno njegovim umišljajem ili je u odnosu prema izvršenom djelu kod njega postojao nehat, a zakon za takvo djelo predviđa krivicu i za nehat. Takav učinitelj je kriv za učinjeno krivično djelo i prema njemu se mogu primjeniti krivičnopravne sankcije. Ovakvo stanovište se temelji na tome da je učinitelj bio u uračunljivom stanju kada se odlučio na učinjenje svog djela, odnosno kada je bio svjestan i mogao biti svjestan da u takvom stanju može učiniti takvo djelo. Upravo se zato koristi skraćena latinska formulacija, koja u prijevodu znači da se radi o djelima koja su slobodna u odluci (uzroku), ali ne i izvođenju, izvršenju (*actiones liberae in causa, seu*

²⁹ Babić M., Filipović Lj., Marković I., Rajić Z., *Op.cit.*, str. 209.

³⁰ Milanović S., *Op.cit.*, str. 105.

ad libertatem relatae). Ipak, smislu ovog instituta najviše odgovara domaći naziv "samoskrivljena neuračunljivost"³¹.

Još u rimskom pravu je uočena određena povezanost između konzumiranja alkohola i kriminaliteta, te se kod nekih krivičnih djela pijano stanje smatralo olakšavajućom okolnošću. Starija zakonodavstva su, u pogledu zloupotrebe alkohola, zauzimala oprečna stanovišta. S jedne strane, smatralo se da alkoholičar nema razuma i da djelo koje učini nije kažnjivo, a sa druge strane su postojali stavovi da bi alkoholičara trebalo dvostruko kazniti, za pijanstvo i za krivično djelo. U feudalnom pravu, ovaj problem imao je religijski prizvuk. Naime, u kanonskom pravu pijanstvo je samo po sebi bilo kažnjivo, međutim, ako je bilo potpuno onda je isključivalo uračunljivost. Prema Tomi Akvinskom, pijanstvo je smatrano smrtnim grijehom, jer čovjeka bez nužde čini nesposobnim³².

Pod pojmom *actio libera in causa* podrazumijeva se višeaktno zbivanje kod kojeg uračunljiv učinitelj u prvoj fazi zapravo postavlja uzrok za radnju djela, koju zatim kao u međuvremenu neuračunljiv izvodi u drugoj fazi. Ovdje je u pitanju uzročni niz, gdje učinitelj započne sa učinjenjem djela tek kad izgubi uračunljivost, ali je djelo prethodno zamislio, bilo umišljajno, bilo nehatno, dok je još bio u uračunljivom stanju. Dakle, riječ je o započinjanju ponašanja koje dovodi do ostvarenja bića krivičnog djela u stanju neuračunljivosti, koje je učinitelj umišljajno ili nehatno izazvao kako bi u stanju nesposobnosti za krivicu ostvario krivično djelo koje je prije nego se stavio u neuračunljivo stanje bilo obuhvaćeno njegovim umišljajem ili nehatom³³.

U krivičnopravnoj teoriji i praksi pojmom *actio libera in causa* označava se i skrivljeno dovođenje u stanje nesposobnosti za radnju, a ne samo samoskrivljena neuračunljivost. Naime, samoskrivljena neuračunljivost i *actio libera in causa* u tom smislu nisu sinonimi, već je samoskrivljena neuračunljivost hiponim u odnosu prema *actio libera in causa* koja predstavlja hiperonim³⁴. Posebno praktično značenje ima dovođenje u stanje sna kao oblika nesposobnosti za radnju, što je čest slučaj kod saobraćajnih nesreća u kojima je vozač zaspao za volanom i prouzročio saobraćajnu nesreću. S obzirom da se stanje sna ne može smatrati neuračunljivošću, već je to normalna pojava, učinitelj će ipak odgovarati za krivično djelo u slučaju kada se prethodna radnja može podvesti pod

³¹ Babić M., Filipović Lj., Marković I., Rajić Z., *Op.cit.*, str. 210.

³² Popivoda D., *Actiones liberae in causa*, Glasnik Advokatske komore Vojvodine, br. 10., Novi Sad, 2011., str. (528-537) 529.

³³ Mihoci I., *Samoskrivljena neubrojivost kao dvoaktno zbivanje*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, 2009., vol. 16, broj 2/2009, str. (893-906) 895.

³⁴ *Ibid.*, str. 896.

biće krivičnog djela i ako u trenutku te prethodne radnje postoji umišljaj ili nehat. Tako je, na primjer, vozač koji je u stanje sna dospio zbog umora i prouzročio saobraćajnu nesreću prekršio odredbu člana 173. Zakona o osnovama sigurnosti saobraćaja na putevima u Bosni i Hercegovini³⁵, čime je ostvario obilježja krivičnog djela *Ugrožavanje javnog prometa* iz člana 332. Krivičnog zakona za koje će i odgovarati. Značajno je istaći da se krivično djelo učinjeno za vrijeme sna ne treba isključivo sagledavati kroz prizmu nesposobnosti za radnju, jer nastupanje sna može biti skrivljeno upotrebom sredstava, kako to propisuje zakonska odredba, ali to može biti i na drugi način kao što je, npr. pretjerano fizičko iscrpljivanje u teretani. Ukoliko se pođe od zakonske odredbe zasnovane na teoriji krivice, bilo bi opravdano i u ovakvim slučajevima dopustiti postojanje samoskrivljene neuračunljivosti, oslanjajući se na prošireno tumačenje generalne klauzule “ili na drugi način”. Iz tog razloga, u ovakvim slučajevima naglasak ne bi trebao ostati na snu, kao normalnom stanju, već upravo na skrivljenoj radnji koja je dovela do stanja sna, tim više što su sadržaj i obilježje krivice kod učinitelja koji se stavlja u neuračunljivo stanje identični i kod učinitelja koji se dovodi u stanje sna³⁶.

Učinjenje krivičnog djela kod *actiones liberae in causa* podrazmijeva tri stadija. Prvi stadij predstavlja donošene odluke da se učini krivično djelo ili planiranje krivičnog djela. Drugi stadij je dovođenje samog sebe u stanje privremene neuračunljivosti, dok je treći stadij učinjenje krivičnog djela u tom stanju. Kod umišljajnih *actiones liberae in causa* uvijek postoje sva tri stadija, dok kod nehatnih postoje samo drugi i treći, a izostaje prvi stadij. Radnja dovođenja u neuračunljivo stanje, zajedno sa radnjom učinjenja, predstavlja obilježje krivičnog djela. Određivanje radnje izvršenja kod *actiones liberae in causa* je specifično iz razloga što postoje dvije radnje, jedna koja je preduzeta u uračunljivom stanju, a druga u neuračunljivom stanju. Radnja preduzeta u uračunljivom stanju (dovođenje u stanje privremene neuračunljivosti), koja podrazumijeva i razmišljanje o posljedici, predstavlja uzrok nastupanja druge radnje i posljedice. Znači, između radnje u uračunljivom stanju i radnje u neuračunljivom stanju postoji uzročna veza, tako da se prva radnja javlja kao uzrok druge radnje i posljedice. Ukoliko ova uzročna veza ne postoji, onda ne postoji ni *actiones liberae in causa*³⁷.

Iz svega navedenog, može se zaključiti da se uračunljivost i krivica kod *actiones liberae in causa* ne cijene prema vremenu učinjenja krivičnog

³⁵ Službeni glasnik BiH, broj: 6/06, 75/06, 44/07, 84/09, 48/10, 18/13 i 8/17.

³⁶ Mihoci I., *Op.cit.*, str. 896.

³⁷ Popivoda D., *Op.cit.*, str. 532.

djela, nego prema vremenu stavljanja u neuračunljivo stanje, što je izuzetak od generalnog pravila. Direktni umišljaj kod *actiones liberae in causa* postoji ako je učinitelj, stavlajući se u stanje neuračunljivosti, uz postojanje svijesti da će učiniti određeno krivično djelo, htio njegovo učinjenje. Eventualni umišljaj postoji kada je učinitelj svjestan da usljed njegovog činjenja ili nečinjenja može nastupiti zabranjena posljedica i pristaje na nju, a to se dešava u trenutku dovođenja u stanje neuračunljivosti. Svjesni nehat postoji kada je učinitelj svjestan da usljed njegovog činjenja ili nečinjenja može nastupiti zabranjena posljedica ali olako drži da do toga neće doći, dok nesvjesni nehat postoji kada učinitelj niti je svjestan djela niti pristaje na posljedicu i tada se približava slučaju³⁸.

3. Psihijatrijska vještačenja i utvrđivanje neuračunljivosti

3.1. Uopće o vještačenju

Najveći broj radnji koje sud poduzima u toku krivičnog postupka usmjeren je na utvrđivanje činjeničnog stanja, kao skupa činjenica na kojima se temelji primjena materijalnog i procesnog propisa, na osnovu kojeg sud treba donijeti svoju odluku. Te se činjenice utvrđuju na osnovu dokaza koji se izvode pred sudom tokom krivičnog postupka. Jedna od radnji dokazivanja u krivičnom postupku je i vještačenje. Izvođenje dokaza vještačenjem se određuje u situacijama kada sud ne posjeduje neka specifična stručna znanja koja su neophodna za utvrđivanje svih relevantnih činjenica koje su od značaja donošenje konačne odluke. U takvim okolnostima susreću se sa jedne strane sud, koji ima formalnoprocesno ovlaštenje da donese sudsku odluku, ali u konkretnoj situaciji nema potrebna stručna specijalizirana znanja za to, i sa druge strane vještak, koji ima neophodno stručno znanje i faktičku mogućnost da bitno odredi sudsku odluku, ali nema nikakvih formalnih kompetencija da odlučuje u krivičnoj stvari³⁹. Vještačenje je podložno slobodnoj ocjeni suda i za konačnu sudsku odluku uvijek je odgovoran sudija, odnosno sudsko vijeće.

U teoriji postoje različita stanovišta o pravnoj prirodi vještačenja. Shvatanje o vještačenju kao naučnoj presudi i vještaku kao *iudex facti* potiče od pozitivne i antropološke škole krivičnog prava. Položaj vještaka

³⁸ *Ibid.*, str. 535-536.

³⁹ Sijerčić-Čolić H., Hadžimeragić M., Jurčević M., Kaurinović D., Simović M., *Komentari zakona o krivičnom/kaznenom postupku u Bosni i Hercegovini*, Vijeće Evrope i Evropska Komisija, Sarajevo, 2005., str. 281.

u anglosaksonskom pravu skoro je izjednačen sa položajem svjedoka⁴⁰. Stav o pravnoj prirodi vještačenja kao načinu provjere dokaza, odriče vještačenju svojstvo samostalnog dokaznog sredstva i tumači ga samo kao formu za provjeru drugih dokaza. Postoji i teorija o vještačenju kao dokaznom sredstvu *sui generis*, prema kojoj vještak može imati ulogu koja je slična ulozi svjedoka, ako je osnov njegovog iskaza vlastito opažanje, ali i ulogu blisku ulozi suda, ako svoja opažanja čini zajedno sa sudom, približavajući tako vještačenje dokazu uviđajem i pri tome svojim zaključkom daje konačan stav o nekom pitanju. Teorija o vještačenju kao samostalnom dokaznom sredstvu, odnosno o nalazu i mišljenju vještaka kao samostalnom dokazu, nastaje odbacivanjem teorija o vještačenju kao mješovitom uviđaju i o vještačenju kao sudskoj pomoći. U skladu s tim, stav savremene krivičnoprocesne teorije je da je vještak osoba koja autoritetom svog stručnog znanja, sposobnosti, iskustva i umijeća iz područja određene nauke, struke ili tehnike, odnosno vještine, na traženje organa postupka, daje pismeni ili usmeni nalaz i mišljenje o postojanju ili nepostojanju činjenica koje se utvrđuju u postupku i koja, po potrebi, iz postojanja ili nepostojanja tih činjenica, izvodi određeni zaključak⁴¹.

Prema Zakonu o krivičnom postupku, vještačenje se određuje kada za utvrđivanje ili ocjenu neke važne činjenice treba pribaviti nalaz i mišljenje osoba koje raspolažu potrebnim stručnim znanjem. Pisanu naredbu za vještačenje izdaje tužitelj ili sud. U naredbi se navode činjenice o kojima se vrši vještačenje. Što jasnije i preciznije definiranje zadataka u naredbi kojom se određuje vještačenje od iznimnog je značaja za uspješno, blagovremeno i uredno obavljeno vještačenje, jer vještak, po pravilu, ne zna šta je relevantno za potrebe određenog krivičnog postupka, pa se može desiti da ne ostvari ciljeve vještačenja ili da ih ostvari samo djelimično.

Sistem krivičnoprocesnih principa vještačenja obuhvata: princip zakonitosti vještačenja, princip obaveznosti vještačenja, princip originarnosti vještačenja kao sudskog dokaza, princip kontradiktornosti ekspertize, princip sprovođenja vještačenja prvenstveno na osnovu

⁴⁰ Pravilo 702. Federalnih Pravila Dokazivanja (*Federal Rules of Evidence*), prema kojima se izvode radnje dokazivanja u građanskim i krivičnim postupcima u Sjedinjenim Američkim Državama, glasi: „Svjedok koji je kvalificiran kao ekspert svojim znanjem, vještinama, iskustvom, obukom ili edukacijom, može svjedočiti u obliku mišljenja ili drugačije ako: a) ekspertova naučna, tehnička ili druga specijalizirana znanja, mogu pomoći u prikupljanju činjenica i razumijevanju dokaza ili u utvrđivanju činjenica u predmetu; b) se svjedočenje zasniva na dovoljnoj količini činjenica i podataka; c) se svjedočenje temelji na pouzdanim principima i metodama i d) je ekspert na pouzdan način upotrijebio principe i metode na činjenice u predmetu“ (prijevod autora).

⁴¹ Sijerčić-Čolić H., Hadžiomerađić M., Jurčević M., Kaurinović D., Simović M., *Op.cit.*, str. 282-283.

primarnih dokaza, princip odvajanja funkcije vještačenja od svih ostalih krivičnoprocesnih funkcija, princip utvrđivanja vještačenjem samo nepravni pitanja, princip zamjenljivosti vještaka, princip upoznavanja vještaka sa materijalima krivične stvari u mjeri koja ne utiče na samostalnost vještaka, princip vezanosti vještaka prezentiranim materijalima krivične stvari, princip obaveznosti ekspertiznog ispitivanja, princip potpunosti vještačenja, princip aktivnosti (inicijative) vještaka, princip opće dostupnosti rezultata vještačenja, princip procesne samostalnosti vještaka (načelo procesne nezavisnosti u radu), princip lične odgovornosti vještaka, princip objektivnosti vještaka i vještačenja, princip jednakog ranga svih vještaka i vještačenja i princip unutrašnjeg uvjerenja sudskog vještaka⁴².

Razumljivo je da sam postupak vještačenja uvijek zavisi od vrste vještačenja, ali on u pravilu ima tri faze. Pri tome se u prvoj fazi rješavaju procesna pitanja i vrši priprema za operativni rad, što podrazumijeva upoznavanje vještaka sa krivičnim predmetom i zadatkom vještačenja, te pravnim normama koje reguliraju vještačenje kao radnju dokazivanja. Druga faza se sastoji od operativnog rada na vještačenju, koje vještak provodi uz primjenu odgovarajućih metoda u skladu sa pravilima svoje struke. U trećoj fazi vještak, na osnovu provedenih ispitivanja, sačinjava i sudu dostavlja svoj nalaz i mišljenje, pri čemu u nalazu navodi materijal koji je vještačio, metode koje je primijenio i objektivne rezultate koje je postigao, odnosno činjenice koje je ustanovio da bi mogao da odgovori na postavljena pitanja, a u mišljenju iznosi svoje stručne zaključke koji proizlaze iz objektivnog nalaza i daje odgovore na postavljena pitanja⁴³.

3.2. Psihijatrijsko vještačenje

Po Zakonu o krivičnom postupku, psihijatrijsko vještačenje se određuje kada se pojavi sumnja da je isključena ili smanjena uračunljivost osumnjičenog, odnosno optuženog, ili da je osumnjičeni, odnosno optuženi učinio krivično djelo zbog ovisnosti od alkohola ili opojnih droga, ili da zbog duševnih smetnji nije sposoban učestvovati u postupku. Iz ovako formulirane zakonske norme može se zaključiti da je, u opisanim okolnostima, psihijatrijsko vještačenje propisano kao obligatorno. Cilj

⁴² *Ibid.*, str. 287.

⁴³ *Ibid.*, str. 298.

psihijatrijskog vještačenja u krivičnom postupku je pomoć sudu pri objektivnom i istinitom utvrđivanju relevantnih činjenica⁴⁴.

Psihijatrijska vještačenja, kao i druga vještačenja u krivičnom postupku, u zavisnosti od složenosti predmeta, mogu biti individualna i timska. Kada određuje individualno psihijatrijsko vještačenje, sud ga obično povjerava sudskom vještaku sa Liste stalnih sudskih vještaka, iako ona formalno-pravno nije obavezujuća za sud. Na Listi stalnih sudskih vještaka iz oblasti medicinske struke, prema posljednjim objavljenim podacima Federalnog ministarstva pravde, nalazi se 20 vještaka psihijatara i neuropsihijatara⁴⁵.

Vještaci sa ove Liste su lica koja su imenovana rješenjem Federalnog ministra pravde za obavljanje poslova vještačenja u skladu sa odredbama Zakona o vještacima⁴⁶. Shodno članu 3. ovog Zakona, vještak mora biti državljanin Bosne i Hercegovine, imati odgovarajuće iskustvo i stručno znanje u određenoj oblasti, imati odgovarajuću školsku spremu, biti lice sa dokazanim profesionalnim sposobnostima koje uživa reputaciju pažljivog, objektivnog i ekspeditivnog stručnjaka u određenoj oblasti i biti lice koje se odlikuje integritetom i visokim moralnim kvalitetima.

U složenijim predmetima, u kojima je potrebno obaviti timsko psihijatrijsko vještačenje, sud obično takvo vještačenje povjerava psihijatrijskim zdravstvenim ustanovama koje raspolažu stručnim kadrom koji može adekvatno odgovoriti postavljenim zadacima. Često se dešava da u takvim situacijama u radu tima vještaka, pored psihijatara, sudjeluju i psiholozi, neurolozi i drugi stručnjaci, u zavisnosti od okolnosti konkretnog slučaja.

Psihijatrijsko vještačenje se može obaviti ambulantno ili stacionarno. U jednostavnijim i manje spornim slučajevima vještačenje se obavlja ambulantno, a u slučajevima u kojima je, prema procjeni vještaka, potrebno duže posmatranje, ispitivanje i dijagnostika, psihijatrijsko vještačenje se obavlja stacionarno.

⁴⁴ Sačić P., *Psihijatrijska vještačenja u kaznenom postupku*, Pravnik, 43, 1 (87), Zagreb, 2009, str. 60.

⁴⁵ Podaci ažurirani sa 17.06.2021. godine (dostupno na: <https://www.fmp.gov.ba/bs/lista-stalnih-sudskih-vjestaka-u-federaciji-bih.html?file=files/PDF/Liste/Vjestaci/Lista%20stalnih%20sudskih%20vje%C5%A1tak a%20iz%20oblasti%20medicinske%20struke.pdf>) (Pristup: 11.10.2021. godine).

⁴⁶ Službene novine Federacije BiH, broj 49/05.

3.3. Posebno o psihijatrijskom vještačenju uračunljivosti

Iako je pitanje uračunljivosti pravno, a ne medicinsko pitanje, bez psihijatrijskog vještačenja nije moguće utvrditi da li je uračunljivost učinitelja krivičnog djela isključena ili smanjena. Analizom sudsko-medicinske literature, može se doći do zaključka da postoji određena vrsta stručnog konsenzusa o elementima psihijatrijskog vještačenja uračunljivosti, u smislu šta sve jedno takvo vještačenje treba obuhvatiti, kakva bi trebala biti njegova struktura i na koja pitanja treba dati odgovore, kako bi se na adekvatan način donio sud o nečijoj uračunljivosti, odnosno neuračunljivosti. U tom kontekstu, iznimno je važno pitanje na koji način kreirati optimalnu poveznicu između metodologije rada vještaka psihijatra, koja se u potpunosti oslanja na pravila medicinske struke i nauke sa jedne i zakonske definicije neuračunljivosti, kao okvira ustanovljenog prema pravilima pravne struke i nauke, kojem vještak treba da prilagodi svoj nalaz i mišljenje, sa druge strane. U osnovi, najznačajnije je da psihijatrijska dijagnostika u komunikaciji sa sudskim tijelima bude utemeljena na općeprihvaćenim kriterijima savremene psihijatrijske nauke i kao takva bude u što većoj mjeri unificirana⁴⁷.

S tim u vezi se i među psihijatrima, a i među pravnicima, u teoriji vode diskusije o tome da li vještak psihijatar uopće može dati konkretnu ocjenu je li neka osoba uračunljiva ili neuračunljiva, ili takvu ocjenu može dati isključivo sud. Naime, gledajući sa pravne strane, uračunljivost ili neuračunljivost neke osobe je pravna kvalifikacija, a ne psihijatrijska procjena. Stoga postoje stavovi prema kojima vještak psihijatar može samo cijeniti elementarne sastavne komponente uračunljivosti: mogućnost shvatanja značaja djela i mogućnost upravljanja svojim postupcima, a ne i izričito reći je li neko uračunljiv ili nije, jer takvu ocjenu, na osnovu vještačenja, može dati samo sud. Ipak, čini se da ovakve dileme nisu suštinske prirode, jer će sud u većini slučajeva ili prihvatiti ili odbaciti nalaz i mišljenje vještaka. Ako ga prihvati, čak i u slučaju kada u njemu nema izričitog izjašnjenja o uračunljivosti, ali postoji procjena obje navedene komponente tog pojma, sudu ostaje samo da formalno i deklaratorno „proglaš“ uračunljivost, odnosno neuračunljivost⁴⁸.

Polazeći od pravnog okvira, odnosno od načina kako je neuračunljivost zakonom definirana, jasno je da vještak psihijatar treba

⁴⁷ Goreta M., Peko-Čović I., Buzina N., Majdančić Ž., *Aktualna pitanja forenzičko-psihijatrijskih vještačenja seksualnih delinkvenata*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, vol. 11, broj 1/2004, str. (201-216) 202.

⁴⁸ Kapamadžija B., *Forenzička psihijatrija, Priručnik za sudskopsihijatrijska veštačenja*, Novi Sad, 1989., str. 174.

svoj nalaz i mišljenje koncipirati u dva krucijalna koraka. Prvo je potrebno utvrditi da li je u vrijeme učinjenja krivičnog djela kod učinitelja postojalo stanje trajne ili privremene duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog psihičkog razvoja. U drugom koraku, potrebno je ustanoviti da li je takvo stanje, ukoliko je postojalo, za posljedicu imalo nemogućnost shvatanja značaja djela ili nemogućnost upravljanja svojim postupcima ili oboje. Iz navedenog se da zaključiti da postojanje duševne smetnje *tempore criminis* ne mora nužno imati uticaja na računljivost. Upravo u procjeni tog uticaja leži i najvažnija uloga vještaka psihijatra.

Još jedan značajan segment psihijatrijskog vještačenja jeste činjenica da se procjena računljivosti uvijek mora odnositi na vrijeme učinjenja krivičnog djela. Dakle, bilo kakva procjena računljivosti učinitelja u trenutku vještačenja je bespredmetna i besmislena. Računljivost je uvijek vezana za konkretno krivično djelo i vrijeme njegovog učinjenja i vještacima psihijatrima ne treba postavljati pitanja u smislu da li je neko trenutno računljiv ili da li je neko uopće računljiv⁴⁹. Sa medicinske tačke gledišta nije sporno da vještak svoj rad na vještačenju započne sa provjerom trenutnog duševnog zdravlja osobe o čijoj se računljivosti *tempore criminis* treba izjasniti. Stanje duševnog zdravlja učinitelja u trenutku vještačenja može, bar posredno, govoriti nešto i o njegovom stanju u vrijeme učinjenja krivičnog djela. Npr. ako se prilikom vještačenja utvrdi da je neko mentalno zaostao, ili da se radi o psihopatskoj ličnosti, onda je izvjesno da je takav bio i u vrijeme učinjenja krivičnog djela. Za vještake su svakako znatno kompleksniji slučajevi u kojima u trenutku vještačenja osoba ne pokazuje bilo kakve psihičke anomalije⁵⁰.

S obzirom da u medicini, a posebno u psihijatriji, ne postoji način da se egzaktno i van svake sumnje sa određene vremenske distance ustanovi kakvo je bilo stanje psihičkih funkcija određene osobe u nekom određenom trenutku, jasno je da se procjena vještaka psihijatra mora temeljiti na što većoj količini medicinski i pravno relevantnih informacija. To znači da, pored neposrednog psihijatrijskog pregleda i opservacije učinitelja krivičnog djela čiju računljivost treba da procijeni, vještak mora detaljno analizirati kompletan sudski spis, uključujući iskaze svjedoka iz kojih može dosta saznati o izgledu, držanju, ponašanju, govoru učinitelja, kao i dosta drugih podataka o lokaciji, vremenskim prilikama, okolini, osobama koje su bile u neposrednoj blizini učinitelja u vrijeme učinjenja krivičnog djela, njihovim međusobnim odnosima i niz drugih informacija od kojih svaka može biti od presudnog uticaja na konačnu ocjenu vještaka.

⁴⁹ *Ibid.*, str. 175.

⁵⁰ *Ibid.*, str. 178.

Psihijatrijska vještačenja uračunljivosti skoro u pravilu sadrže i procjenu ličnosti učinitelja, te procjenu njegove motivacije za učinjenje krivičnog djela. Utvrđivanje i procjena prirode motivacije za vršenje krivičnih djela može biti od velikog značaja za ukupnu procjenu uračunljivosti, jer motivi bilo koje osobe za izvršenje bilo koje radnje mogu biti ili normalnopsihološke ili psihopatološke prirode. Kada se govori o procjeni ličnosti, potrebno je voditi računa o sveobuhvatnosti ovog pojma koji označava cjelokupan psihofizički sklop jednog čovjeka i u čiji sadržaj ulaze i psihička i fizička konstitucija, nasljeđe, vaspitanje, navike, uticaji sredine, karakterne osobine, temperament, struktura vegetativnog nervnog sistema, mehanizmi reagovanja na psihičke i fizičke traume, itd. Samim tim, procjena ličnosti mora podrazumijevati analizu cijelog životnog toka i ponašanja osobe koja je predmet vještačenja⁵¹.

Pitanje motivacije kriminalnog ponašanja je interesantno kako za vještaka, tako i za sud, pa se po tom pitanju nadležnosti prepliću. U svakom slučaju, vještak psihijatar bi trebao da identificira koje pokretačke snage generiraju kriminalno ponašanje kod učinitelja, a posebno da procijeni njihovu psihološku, odnosno psihopatološku strukturu. Motivi za učinjenje krivičnog djela najčešće proizlaze iz ličnosti. Stoga je upravo analizom strukture i sadržaja ličnosti moguće spoznati vrstu i prirodu motiva. Psihijatrijski nalaz koji obuhvata i takvu analizu omogućava sudu da bolje razumije namjere i ponašanje učinitelja i tako se opredijeli za odgovarajuću kvalifikaciju učinjenog djela⁵².

Najčešći razlozi zbog kojih se javlja nedostatak pouzdanih dijagnostičkih informacija u forenzičkoj psihijatrijskoj praksi su: negiranje učinjenja djela od strane osumnjičenog, odnosno optuženog, negiranje bilo koje psihopatologije koja bi mogla biti u vezi sa učinjenjem tog djela, odbrana šutnjom i preuranjeno upućivanje osumnjičenog, odnosno optuženog na vještačenje kada je to u početnoj fazi postupka u kojoj u sudskom spisu još uvijek nema niti njegovog iskaza o djelu koje mu se stavlja na teret, a najčešće ni svjedočenja drugih osoba⁵³.

Poseban problem, s kojim se vještaci psihijatri nerijetko susreću, predstavlja provođenje psihijatrijskog vještačenja osumnjičenog, odnosno optuženog, koji koristi svoje pravo da se brani šutnjom, odnosno da ne iznosi svoju odbranu, niti odgovara na postavljena pitanja. Jasno je da u situacijama kada su vještaku psihijatru uskraćeni odgovori na njegova

⁵¹ *Ibid.*, str. 181.

⁵² Sijerčić-Čolić H., Hadžiomeragić M., Jurčević M., Kaurinović D., Simović M., *Op.cit.*, str. 331.

⁵³ Goreta M., Peko-Čović I., Buzina N., Majdančić Ž., *Op.cit.*, str. 202-203.

pitanja, uključujući ponekad i najbitnije anamnestičke podatke, kvalitet samog vještačenja može biti vrlo upitan. Potrebno je imati u vidu da vještaka veže obaveza poštivanja izabrane odbrane, zbog čega informacije do kojih dođe izvan okvira odbrane šutnjom, ne smije upotrijebiti u nalazu i mišljenju. Ukoliko osumnjičeni, odnosno optuženi ostane pri odbrani šutnjom do kraja postupka, situacija može u krajnjem slučaju rezultirati postavljanjem tzv. alternativnog mišljenja, gdje prema stanju spisa postoje najmanje dvije podjednako vjerovatne verzije deliktne situacije. Sud u tom slučaju postupa po principu *in dubio pro reo*, pri čemu neuračunljivost ima prednost pred smanjenom uračunljivošću⁵⁴.

Zakon ne obavezuje vještaka psihijatra da ocijeni je li osumnjičeni, odnosno optuženi uračunljiv, smanjeno uračunljiv ili neuračunljiv. Konačnu odluku o uračunljivosti može donijeti samo sud, što znači da bi vještak koji bi se o tome direktno izjasnio, prekoračio granice svoje kompetencije. Ipak, vještak bi morao biti upoznat s pravnim pretpostavkama donošenja takve odluke⁵⁵.

Dakle, vještak u svom nalazu i mišljenju treba sudu prezentirati činjenice za čije je utvrđivanje jedino on kompetentan, a nakon toga, sud kroz vrednovanje tih činjenica u kontekstu krivičnopravne norme, vrši njihovu pravnu ocjenu i odlučuje o njihovim pravnim posljedicama. Odavdje proizilaze dva mjerodavna načela pomoću kojih se određuju granice kompetencije suda sa jedne i vještaka psihijatra sa druge strane u krivičnom postupku: *prvo*, da činjenice utvrđuje vještak, ali je sud dužan da ispita uvjerljivost utvrđenog činjeničnog stanja na osnovu obaveze koja proizilazi iz načela slobodne ocjene dokaza i *drugo*, da je pravna ocjena činjeničnog supstrata, kao pravno pitanje, isključivo zadatak suda. Međutim, kada su u pitanju vještaci psihijatri, u praksi nije uvijek tako, jer oni često ne samo da utvrđuju činjenice, već ih ponekad i vrednuju i izvlače normativne zaključke, što je u svakom slučaju posao suda. Ipak, da bi izbjegli sopstvenu odgovornost za donošenje odluke, sudije nerijetko prikriveno ili otvoreno nameću vještacima da se izjasne i o pravnim pitanjima. Tako se dešava da se, nakon što konstatuje da je u vrijeme izvršenja djela učinitelj patio od neke duševne bolesti ili poremećenosti, vještak po pravilu izjašnjava i o tome, kako je ta bolest ili poremećenost uticala na njegovu sposobnost da shvati značaj svog djela, odnosno da upravlja svojim postupcima, a s tim u vezi, ponekad čak zauzima stav i donosi sud, da li je učinitelj u vrijeme učinjenja djela bio neuračunljiv, bitno smanjeno uračunljiv, ili pak uračunljiv. Jasno je da je ovakvo

⁵⁴ Sačić P., *Op.cit.*, str. 65.

⁵⁵ *Ibid.*, str. 67.

izjašnjavanje vještaka, ne samo suprotno etici njihovog poziva, već i protivpravno⁵⁶.

4. Zaključak

Potpuno je nesporno da u situacijama kada se, u bilo kojoj fazi krivičnog postupka, pojavi sumnja u uračunljivost učinitelja krivičnog djela, postoji i zakonska obaveza, ali i objektivna potreba da se odredi psihijatrijsko vještačenje. Također je nesporno da od rezultata tog vještačenja u najvećoj mjeri zavisi tok i ishod krivičnog postupka, a ukoliko se vještačenje radi u prekrivičnom postupku, od njegovog rezultata zavisi i hoće li uopće doći do podizanja optužnice.

Pri tome je u svakom trenutku potrebno imati u vidu da je vještačenje dokazno sredstvo i da njegovu dokaznu vrijednost treba cijiniti, kao i dokaznu vrijednost drugih dokaznih sredstava, odnosno da psihijatrijsko vještačenje, prije svega, treba dati odgovor na određena pitanja za čije su utvrđivanje i razmatranje neophodna visoko sofisticirana i usko specijalizirana stručna znanja, vještine, sposobnosti i iskustvo, koje organi krivičnog gonjenja ne posjeduju, a tiču se stanja mentalnog zdravlja učinitelja krivičnog djela u vrijeme učinjenja.

To je važno iz razloga što mora postojati jasna granica kompetencija vještaka sa jedne strane i kompetencija organa krivičnog gonjenja sa druge strane. Tužilaštvo i sud, kao organi koji u određenim fazama prekrivičnog, odnosno krivičnog postupka donose odgovarajuće odluke u okvirima svojih zakonom definisanih nadležnosti u vezi sa krivičnim gonjenjem učinitelja određenog krivičnog djela, imaju obavezu da odlučuju o svim pravnim pitanjima. Vještačenje kao istražna radnja i dokazno sredstvo, može im u tome pomoći, ali ni u kojem slučaju ne može preuzeti na sebe tu odgovornost odlučivanja o pravnim pitanjima.

Stoga se vještaci, pri obavljanju vještačenja, pa tako i psihijatrijskog vještačenja, moraju zadržati unutar okvira zadataka koji su pred njih postavljeni, a tiču se utvrđivanja činjenica i davanja stručnog mišljenja u vezi sa utvrđenim činjenicama, dok je pravnu ocjenu tako utvrđenih činjenica i iznesenog mišljenja vještaka, neophodno prepustiti sudu.

⁵⁶ Drakić D., *Sukob krivičnog prava...*, *Op.cit.*, str. (193-205) 202.

LITERATURA

- 1) Babić M., Filipović Lj., Marković I., Rajić Z., *Komentari krivičnih/kaznenih zakona u BiH*, Vijeće Evrope i Evropska Komisija, Sarajevo, 2005.
- 2) Ćirić Z., *Osnovi sudske psihijatrije*, Bona Fides, Niš, 2004.
- 3) Dragović S., *(Ne)uračunljivost izvršilaca krivičnih djela*, Bezbjednost, policija, građani, Banja Luka, 2014., godina X, broj 1-2/14, str. 149-159.
- 4) Drakić D., *Bitno smanjena uračunljivost*, Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad, 2009, vol. 43, br. 1, str. 151-166.
- 5) Drakić D., *Sukob krivičnog prava i medicinske etike i psihijatrijske nauke na primeru psihijatrijskog veštačenja*, Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad, 2012., vol. 46, br. 2, str. 193-205.
- 6) Drakić D., Lukić T., *Krivično pravo i sposobnost čovekovog samoodređenja*, Crimen (II) 1/2011, Beograd, str. 88–98.
- 7) Goreta M., Peko-Čović I., Buzina N., Majdančić Ž., *Aktualna pitanja forenzičko-psihijatrijskih vještačenja seksualnih delinkvenata*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, vol. 11, broj 1/2004, str. 201-216.
- 8) Kapamadžija B., *Forenzička psihijatrija, Priručnik za sudskopsihijatrijska veštačenja*, Novi Sad, 1989.
- 9) Kojović R., *Uračunljivost kao element krivice*, Bilten Vrhovnog suda Crne Gore, Dan Crnogorskog sudstva 29.X.2006., Podgorica, 2006., str. 34-46.
- 10) Martinović I., *Pojam ubrojjivosti u kaznenopravnoj teoriji, zakonodavstvu i praksi*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 2017., v. 38, br. 3, str. 1187-1204.
- 11) Mihoci I., *Samoskrivljena neubrojjivost kao dvoaktno zbivanje*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, 2009., vol. 16, broj 2/2009, str. 893-906.
- 12) Milanović S., *Krivičnopravni i penološki položaj učinilaca krivičnih djela sa bitno smanjenom uračunljivosti u BiH, sa posebnim osvrtom na F BiH u periodu 2003.-2009. godine*, Doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica, 2013.
- 13) Mustapić J., Jadrešin A., *Karakteristike počinitelja kaznenih djela kojima je izrečena sigurnosna mjera obveznog psihijatrijskog liječenja*, Život i škola, br. 32 (2/2014.). god. 60., Osijek, 2014., str. 137 –145.

- 14) Petrović B., Jovašević D., *Krivično/kazneno pravo Bosne i Hercegovine*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2005.
- 15) Popivoda D., *Actiones liberae in causa*, Glasnik Advokatske komore Vojvodine, br. 10., Novi Sad, 2011., str. 528-537.
- 16) Sačić P., *Psihijatrijska vještačenja u kaznenom postupku*, Pravnik, 43, 1 (87), Zagreb, 2009.
- 17) Sijerčić-Čolić H., Hadžiomerađić M., Jurčević M., Kaurinović D., Simović M., *Komentari zakona o krivičnom/kaznenom postupku u Bosni i Hercegovini*, Vijeće Evrope i Evropska Komisija, Sarajevo, 2005.
- 18) Simović M., Jovašević D., Simović V., *Problem neuračunljivosti u krivičnom pravu*, Vještak, Vol. 1., Br. 4., Banja Luka, 2015.
- 19) Stanković N., *Krivično pravo – Opšti dio*, Brčko, 2016.
- 20) Stanković N., *Medicinska kriminalistika*, Brčko.
- 21) Stanković N., *Uvod u kriminalistiku*, Brčko, 2016.